

Jordi Carbonell, estudiós de la literatura catalana

Les diverses facetes de la personalitat de Jordi Carbonell —activista cultural, polític, pedagog, impulsor de la *Gran enciclopèdia catalana*— han relegat a vegades en un segon pla la seva activitat com a estudiós de la literatura o l'exercici de la crítica teatral.¹ Des d'aquí m'agradaria fer-ne un petit repàs per posar en relleu aquests vessants de la seva figura.

1. JORDI CARBONELL COM A CRÍTIC TEATRAL

Les primeres manifestacions de l'activitat literària de Carbonell van ser els seus articles sobre teatre. Ja en va donar a conèixer un parell a la revista *Temps* (número 1, únic publicat, de 1948), i després va escriure articles i ressenyes de crítica teatral a *Germinabit* (1959) i *Serra d'Or* (entre 1959 i 1966). Són articles de factura diversa, que exploten qüestions diferents per a cada obra. A vegades són crítiques extenses, que se centren en els aspectes que donen més joc: sovint és el text, però en altres ocasions són els circuits comercials, els actors, l'escenografia, la història literària.

Un dels seus treballs crítics més remarcables és «L'obra dramàtica de Josep Maria de Sagarra», publicat com a epíleg de les seves *Obres completes*. No és una valoració complaent del personatge, que entre altres coses és acusat de retardatari estèticament —Carbonell el qualifica de neoromàntic— i de reaccionari (1964*b*, p. 1347, 1350 i 1380), però fa un repàs dels anys de la seva formació i analitza moltes de les seves obres. El to advers que hi despunta més d'un cop explica el fet inhabitual que, al final de l'epíleg, Carbonell agraeixi als hereus que hagin autoritzat la inclusió al volum del seu text.

1. La bibliografia completa de Jordi Carbonell està recollida dins Carbonell (2014), p. 41-47.

2. JORDI CARBONELL COM A INVESTIGADOR D'HISTÒRIA DE LA LITERATURA

A diferència de les obres de creació literària, les recerques erudites estan condemnades a ser superades amb el pas del temps. En els estudis sobre literatura catalana, que han experimentat una renovació total després que es poguessin consagrar a la recerca les primeres promocions universitàries, això és ben visible. El cas de Jordi Carbonell no podia ser una excepció, sobretot perquè es va dedicar afanyosament a obrir nous camins que altres investigadors poguessin fressar i ampliar després. Segurament els estudis de Carbonell que han resistit més bé el pas del temps són algunes aportacions crítiques lligades a la vindicació de l'obra de Joan Roís de Corella (ara reunides a Carbonell, 2014). Per altra banda, l'exhumació de textos literaris desconeguts d'autors de les Illes Balears —de Menorca i de Mallorca— va tenir el gran valor de fer veure que la vitalitat i la riquesa de la literatura catalana de l'edat moderna era molt més forta del que fins llavors es creia. En tot cas, ningú no pot discutir que els seus treballs eren originals i aportaven nous punts de vista o revelaven aspectes desconeguts de la nostra història literària.

Carbonell va iniciar la seva activitat investigadora com a medievalista, influït per Ramon Aramon, que havia estat professor seu als Estudis Universitaris Catalans. «Jo em confesso deixeble de Ramon Aramon i de Jordi Rubió, i no de cap dels meus professors de la Universitat», escriu (Carbonell, 2010, p. 51). De tota manera, Josep Massot m'explica que la dedicació a explorar terrenys verges i estudiar textos poc coneguts es deu sobretot a la influència de Joaquim Molas, que era una mica més jove que ell. Carbonell diu que va ser a l'Institut d'Estudis Catalans «on vaig néixer com a intel·lectual» (Pitarch, 2017, p. 229). Precisament el 1950 va obtenir el premi Francesc Cambó de l'Institut d'Estudis Catalans pel treball «Un aspecte de la influència llatina en la prosa catalana medieval», sobre els escrits d'Antoni Canals, elaborat conjuntament amb Hortènsia Curell.

L'any 1954 descobreix l'obra de Joan Roís de Corella. En l'ambient reduït dels estudis literaris del moment, la interpretació positiva que feia, a contracorrent, de l'estil literari de Corella va suposar un revulsiu, fins i tot una provocació (Carbonell, 2014, p. 51). El 1961 va fer una conferència a València amb el títol ben explícit de «La revolució literària de Roís de Corella» (Carbonell, 2014, p. 91-102). Jordi Rubió i altres historiadors retreien a Corella un estil retòric, alambinat, artificios; ell el valorava justament per això mateix: per la seva elegància, la seva sofisticació. En diversos articles i, finalment, a l'edició de l'*Obra profana* Carbonell reivindicava els estilistes quatrecentistes valencians, mostrant aquesta doble condició d'historiador i crític.

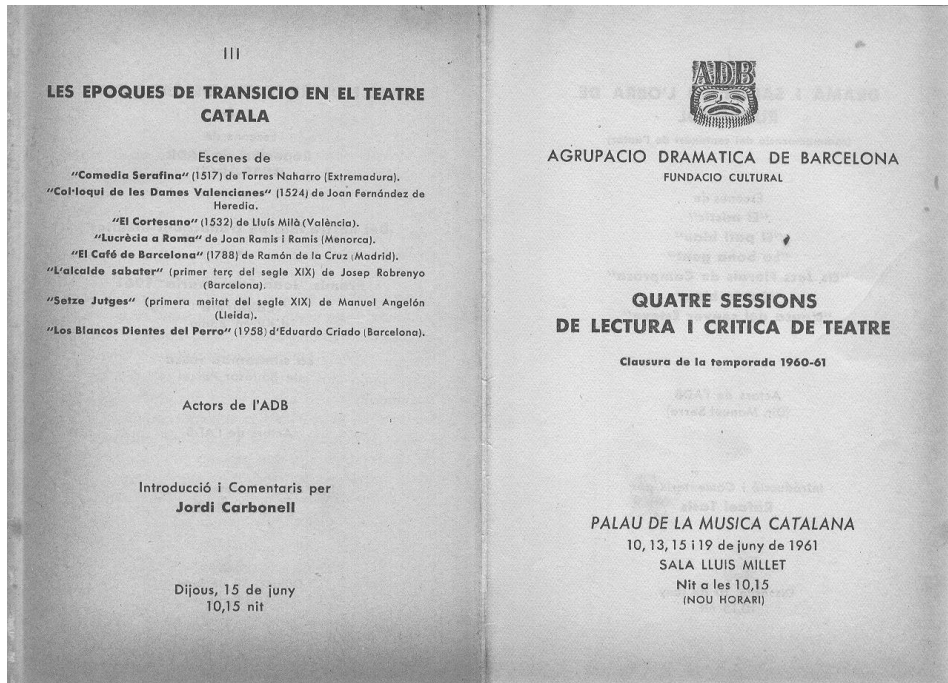

FIGURA 1. Programa de les sessions de divulgació del teatre català antic en les quals Jordi Carbonell va donar a conèixer unes peces que eren pràcticament desconegudes a l'època (1960).

El 1960 va trobar, entre les peces teatrals de la col·lecció de Jaume Rull, a Barcelona, les obres dramàtiques del menorquí Joan Ramis, entre les quals la tragèdia *Lucrecia*. El seu interès pel teatre català antic el va portar a organitzar, en el marc de les activitats de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona, unes sessions de lectura i crítica de teatre en què va presentar escenes d'obres tan desconegudes aleshores com la *Comèdia Serafina*, de Bartolomé de Torres Naharro; el *Col·loqui de les dames valencianes* (més coneguda avui amb el nom de *La vesita*), de Joan Ferrandis d'Herèdia; *Lucrecia*, de Joan Ramis, o *El café de Barcelona*, de Ramon de la Cruz, entre d'altres. Es tractava de vuit peces que anaven des del segle XVI fins a l'època contemporània, compostes íntegrament o parcialment en català.

L'existència d'escriptors en català a la Menorca del XVIII, en un moment en què era molt escàs el coneixement d'escrits literaris d'aquest temps en llengua catalana, el va enlluernar: «Vaig anar elaborant un pensament sobre el que significava que Menorca, amb una població baixíssima, escrivís el que a la resta del país la repressió no permetia. Era claríssim que la decadència de la literatura catalana era una conseqüència de la repressió» (Carbonell, 2010, p. 132). Això va fer que desig-

nés aquesta època «el període menorquí de la literatura catalana» (Carbonell, 1964a). La troballa, a Menorca, dels manuscrits d'Antoni Febrer i Cardona (Paredes, 1992, p. 11) el va refermar encara més en aquesta convicció.

Certament, ara que la cotilla historiogràfica de la «decadència» ha estat superada, hem vist que a tots els Països Catalans hi ha obres en català, a l'època; i sabem que l'existència de literatura en català a Menorca no és un fet tan singular. L'article «Antoni Febrer i Cardona i el comte d'Aiamans, dues figures de la Il·lustració», un d'ells menorquí i l'altre mallorquí, publicat el 1972, ja ho reflecteix. Però el valor literari de Joan Ramis manté la seva vigència. És interessant, i en aquells moments va ser molt estimulant, la lectura revolucionària que va fer Carbonell de la primera de les seves peces dramàtiques: per a ell, *Lucrecia* era una obra neoclàssica amb un missatge de defensa de la llibertat i en contra de la tirania. Però és clar que, en la mateixa proporció, també pot ser interpretada com una obra d'exaltació de la virtut.

Jordi Carbonell va estudiar també el teatre rossellonès del Set-cents («Dues traduccions rossellones setcentistes de la *Zaira* de Voltaire»). Ell veia la literatura catalana del XVIII com «una suma de literatures regionals, més que no pas [...] una literatura nacional plenament coherent» (Carbonell, 1977, p. 312). En un extens article sobre la literatura de finals del XVIII i començament del XIX, comparava la producció literària dels diversos Països Catalans i això el portava a concloure que Menorca és un exemple excepcional que s'explica pel respecte cap a la cultura pròpia dels dominadors de l'illa, que en aquells moments no pertanyia a la monarquia espanyola. Quan escrivia això, els historiadors catalans solien assimilar el teatre rossellonès i el teatre menorquí, considerats tots dos un teatre modern, contraposat al vell teatre barroc hispànic. Tot i que Carbonell parla en tots dos casos de neoclassicisme —avui parlariem de *classicisme* en el cas rossellonès, ja que en un teatre popular de caràcter piadós, allunyat de les idees de l'illuminisme, no hi ha neoclassicisme—, el que és cert és que no cau en la confusió d'assimilar el suposat neoclassicisme de les obres dramàtiques rosselloneses amb el neoclassicisme profà, de caràcter burgès, dels menorquins Ramis i companyia; és ben conscient de la gran diferència que els separa. Així, pel que fa al primer, el teatre religiós del Rosselló, sentència: «Ja es veu de seguida que els efectes de la Revolució Francesa damunt una literatura d'aquest tipus havien d'ésser devastadors» (Carbonell, 1977, p. 292).

La seva visió de la història de la literatura de l'edat moderna anava molt lligada a llengua, i concretament a la voluntat de resistència contra la castellanització. Procurava també connectar sempre els fets econòmics i polítics amb els fets culturals. L'esforç de tenir en compte sempre el conjunt dels Països Catalans cohesionava i estructurava les pautes d'anàlisi, ressaltant els fenòmens marginals o poc coneguts, procurant sempre d'omplir buits historiogràfics. Per això Vicent Pi-

tarch es referia a la seva «catalanitat viscuda des de la seducció per la perifèria» (2017, p. 228).

3. JORDI CARBONELL COM A DOCENT

Jordi Carbonell va ser un investigador de la literatura, però també va treballar en el camp de l'ensenyament. A la Universitat Autònoma de Barcelona va ser professor de llengua catalana (1969-1972). Expulsat de l'activitat docent a l'Estat espanyol per la dictadura, va obtenir una càtedra de literatura catalana a la Universitat de Càller (1976-1989). De tot això ja n'han parlat aquí mateix Joan Argenter i August Bover. També havia fet classes de literatura a la Universitat Catalana d'Estiu de Prada de Conflent (1970-1975); l'any 1971, per exemple, hi va impartir un curset sobre «Literatura catalana a Menorca». Ara em referiré només a la docència que va fer dintre la institució on ens trobem, però al Palau Dalmau, seu d'Òmnium Cultural, on s'havia pogut refugiar l'Institut d'Estudis Catalans a finals dels anys seixanta; les classes de Jordi Carbonell s'emmarcaven dins els anomenats Estudis Universitaris Catalans.

Aquests estudis, que tenien una llarga tradició a l'Institut d'Estudis Catalans des dels seus inicis, però que ja existien abans, el 1903, es van reprendre clandestinament l'any 1942 (Carbonell, 2010, p. 50). No sé exactament quants anys Jordi Carbonell en va ser professor: va començar fent substitucions a les classes de sintaxi de Ramon Aramon, i quan Jordi Rubió va plegar el va succeir, alternant-se en les classes amb Joaquim Molas (Carbonell, 2010, p. 77). En tot cas, durant l'any acadèmic 1973-1974 va impartir l'assignatura «Literatura catalana del segle XVIII». Malgrat el títol, restringit a la literatura, el curs es va dedicar sobretot als autors de gramàtiques i diccionaris, i a alguns aspectes generals de cultura catalana de l'edat moderna. Estava dividit en quatre parts: una primera part de caràcter general, centrada sobretot al Principat, una segona part dedicada a la literatura a Mallorca, la tercera a València i la quarta a Menorca. Entre els alumnes d'aquell curs hi havia dues persones que avui participen en aquesta sessió de record: Josep-Lluís Carod-Rovira i jo mateix.

Jordi Carbonell a les classes era vehement i apassionat. Només puc opinar sobre aquest curs de què us parlo, i, com que en guardo els apunts —incomplets—, puc explicar una mica quin va ser el programa de l'assignatura, que, vist el contingut de les classes, hauria estat millor titular «L'estudi de la llengua als Països Catalans al segle XVIII». En faig un resum, que s'hauria de completar amb les parts que a mi em falten, i que en alguns casos supleixo entre claudàtors (vegeu l'apèndix). Cada capítol tenia una mateixa estructura; bàsicament: 1) Bibliografia i repertoris; 2) Gramàtics i escriptors. El marc d'estudi abraçava en principi el conjunt dels

Països Catalans, si bé no es va tractar del Rosselló, la Franja d'Aragó ni l'Alguer. Alguns capítols reflectien la influència de la *Història de la literatura catalana* d'Antoni Comas que havia aparegut feia pocs mesos.

Les classes dels Estudis Universitaris Catalans no eren conferències divulgatives, sinó autèntics seminaris equivalents a un segon cicle universitari. No es tractava d'un ensenyament reconegut oficialment, però les classes tenien o podien tenir implicacions en la carrera acadèmica dels assistents. Entre altres motius, perquè n'eren professors Antoni Comas i Joaquim Molas, que ho eren també de la Universitat de Barcelona i de la Universitat Autònoma, respectivament.

Em sembla que en aquest punt pot ser oportú explicar una vivència personal. En una de les sessions del curs vam visitar la biblioteca del Monestir de Montserrat per veure llibres catalans del segle XVIII. Allà, Jordi Carbonell ens va ensenyar un manuscrit que em va cridar l'atenció. Eren uns apunts de preceptiva catalana que s'havien explicat a la Universitat de Girona a començament del segle XVIII: el *Parnàs català* de Narcís Julià. Demostraven que, abans de l'abolició de les universitats catalanes per Felip V, era costum dedicar una part de l'assignatura de retòrica a parlar de mètrica i versificació en català. Resultava que, en una època en què se suposava que la literatura catalana estava enfonsada en la decadència i l'abandó, la poesia catalana s'ensenyava a la universitat. I això era una cosa que no havia sospitat mai ningú. L'edició d'aquest tractat de preceptiva poètica va ser, uns anys després, la meva tesi de llicenciatura, i és a partir d'aquí que va començar la meva especialització en literatura catalana moderna i la crítica de la visió decadentista d'aquest període: una especialització que, després de la publicació del manuscrit que m'havia fet conèixer Jordi Carbonell, va venir rodada. Realment, no hi podia haver una ocasió millor que aquesta per agrair-li-ho, quaranta-quatre anys després.

ALBERT ROSSICH
Secció Històrico-Arqueològica

APÈNDIX

Programa de l'assignatura «Literatura catalana del segle XVIII»
(Estudis Universitaris Catalans, curs 1972-1973)

I) Part general. Gramàtics i escriptors del Principat

Situació econòmica als Països Catalans (segle XVII)

Independència respecte del poder reial. No participació comercial amb Amèrica: la Corona d'Aragó és considerada territori estranger.

Expulsió dels moriscos. Pirateria a les Balears. La Inquisició. Gran desenvolupament econòmic al Principat a l'últim terç del segle XVII.

Situació social (segle XVII)

L'aristocràcia, lligada a la Corona, com a classe dominant. No actua com a protectora de la cultura pròpia. La literatura es pot desenvolupar al voltant de l'església. Durant la Guerra dels Segadors ressorgeix una vida cultural important i variada. Recuperació demogràfica del Principat i de València.

Situació cultural (segle XVII)

Penetració del castellà. Les universitats catalanes.

Història de la llengua catalana

Els noms: llengua catalana, llengua valenciana, llengua mallorquina. La llengua dels Borja. Concepte unitari de la llengua, que es relaxa dels del segle XVI. El català, llengua oficial fins al Decret de Nova Planta.

Les gramàtiques i diccionaris catalans

El *Gazophilacium catalano-latinum* d'Antoni Lacavalleria. Les *Instruccions per a l'ensenyança de minyons* de Baldiri Rexach [1749]. La *Grammàtica cathalana* de Josep Ullastre [1743]. Les apologies de la llengua: Ballot, *Gramàtica i apologia de la llengua cathalana* [1814]. Les gramàtiques instrumentals, no reivindicatives: Pere Màrtir Anglès, *Prontuario ortolográfico trilingüe* (1742); Josep Broch, *Prontuario trilingüe* (1771); Josep Miret i Güell, *Significaciones castellanas i catalanas de todos los nombres i verbos contenidos en toda el Arte de Elio Antonio de Nebrija* [1777]; Anònim, *Cartilla o silabario para leer el castellano, catalán y latín*; Francesc Philip i Guiu, *Abeceras catalanas*; Joan Petit i Aguilar, *Dicciologia catalana, Gran diccionari poètic català, Gramàtica catalana predispositiva per a la més fàcil intel·ligència de l'espanyola y la llatina* (1796), *Diccionari poètic català comú y verbal*.

Les institucions

Universitat de Cervera, Reial Junta de Comerç, Acadèmia de Bones Lletres. Acadèmics: Francesc Todó, el marquès de Llió, Joan Tomàs de Boxadors.

II) La situació a Mallorca

Bibliografia. Repertoris.

Gramàtiques i diccionaris

Sempere, *Gramàtica* [edicions impreses a Mallorca]; Antoni Balaguer, *Diccionario de los vocablos de la lengua mallorquina y su corresponden-*

cia con la española y latina; Antoni Oliver, *Vocabulario trilingüe mallorquín, castellano y latín* [Biblioteca de Montserrat]; Joan Facund Sureda, *Diccionario mallorquín, castellano y latín*; G. Amengual, *Apunts de gramàtica i de literatura* (ms. 285 Arxiu històric del Seminari de Mallorca); R. Fortuny i Puigdorfila, *Diccionario mallorquín castellano*; Gaspar de Jovellanos, *Memoria sobre educación pública* (1802); Antoni M. Servera, *Nueva ortografía...* (1812); Francesc Mayol, *Diccionari mallorquí, castellà i llatí*; Joan Josep Amengual, *Gramàtica de la lengua mallorquina*; Pere Antoni Figuera, *Diccionari mallorquí castellà* (1849); Josep de Togores i Zanglada.

III) La situació a València

Bibliografia. Repertoris.

Context historicocultural

La Cort de Germana de Foix, agent de castellanització. A la Guerra de Successió, tota l'aristocràcia va ser botiflera. Pobresa literària: «No hi ha cap baró de Maldà ni comte d'Ayamans». Per això, quan augmenta l'activitat econòmica, no sorgeix un centre de poder que s'expressi a través de la catalanitat.

Gramàtics i escriptors

Carles Ros, Lluís Galiana, Agustí Sales, Marc Antoni d'Orellana, Manuel Joaquim Sanelo.

IV) La situació a Menorca

[*Bibliografia. Repertoris*]

[*Context històric*]

[*Gramàtics i escriptors*]

Joan Ramis

BIBLIOGRAFIA

- CARBONELL, Jordi (1964a). «El període menorquí de la literatura catalana». A: OLIVER, Joan (dir.). *El llibre de tothom*. Barcelona: Alcides, p. 159-163.
- (1964b). «L'obra dramàtica de Josep Maria de Sagarra». A: SAGARRA, Josep Maria. *Obres completes*. Vol. IV: *Teatre*. Barcelona: Selecta, p. 1343-1406.
- (1977). «La literatura catalana durant el període de transició del segle XVIII al segle XIX». A: COLÓN, Germà (ed.). *Actes del Quart Colloqui Internacional de Llengua i Literatura*.

- ra Catalanes. Basilea, 22-27 de març de 1976.* Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 269-313.
- CARBONELL, Jordi (2010). *Entre l'amor i la lluita: Memòries.* Barcelona: Proa.
- (2014). *L'obra de Joan Roís de Corella = The work of Joan Roís de Corella.* Santa Barbara: University of California: IVITRA: Institut d'Estudis Catalans. (Publications of eHumanista)
- FERRANDO, Antoni (2014). «Jordi Carbonell: el País Valencià i la història de la llengua catalana». A: CARBONELL, Jordi. *L'obra de Joan Roís de Corella = The work of Joan Roís de Corella.* Santa Barbara: University of California: IVITRA: Institut d'Estudis Catalans. (Publications of eHumanista), p. 29-40.
- PAREDES, Maria (1992). «Jordi Carbonell, testimoni actiu de la nostra paraula». A: *Homenatge a Jordi Carbonell.* Maó: Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó: Institut Menorquí d'Estudis, p. 10-12.
- PITARCH, Vicent (2017). «Jordi Carbonell i de Ballester: viure per la nació». *Llengua & Literatura*, núm. 27, p. 226-229.